

УДК [902:929](477)

DOI <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2021-113-134>

**THE POPULIST-LINGUISTIC
ETHNOANTHROPOLOGICAL CONCEPT OF F. VOVK**

**НАРОДНИЦЬКО-ЛІНГВІСТИЧНА
ЕТНОАНТРОПОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ Ф. ВОВКА**

**НАРОДНИЧЕСКО-ЛИНГВИСТИЧЕСКАЯ
ЭТНОАНТРОПОЛОГИЧЕСКАЯ КОНЦЕПЦИЯ
Ф. ВОВКА**

Олена Коломієць,

*кандидат педагогічних
наук, доцент кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної
справи, kolomietselena1964@gmail.
com [https://orcid.org/0000-
0003-0085-7605](https://orcid.org/0000-0003-0085-7605) Центральноук
раїнський національний
технічний університет, пр.-т
Університетський, 8, м.
Кропивницький, Кіровоградськ
а обл., Україна, 25006*

Olena Kolomiets,

*Ph.D. in pedagogical
sciences, associate professor of
the department of history,
archeology, information and
arhival affair
kolomietselena1964@gmail.co
m [https://orcid.org/0000-0003-
0085-7605](https://orcid.org/0000-0003-0085-7605) Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Ганна Бондаренко,

*ст. викладач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи,
anankan.777@gmail.com [https://
orcid.org/0000-0002-4524-
4565](https://orcid.org/0000-0002-4524-4565) Центральноукраїнський
національний технічний
університет пр. Університетсь
кий, 8 м. Кропивницький,
Україна, 25006*

Anna Bondarenko,

*teacher of the department of
history, archeology,
information and arhival affair
anankan.777@gmail.com [https://
orcid.org/0000-0002-4524-
4565](https://orcid.org/0000-0002-4524-4565) Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006*

Оксана Головата,

викладач кафедри історії,
археології, інформаційної та
архівної справи
o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>
Центральноукраїнський
національний технічний
університет ім. Університетський,
8 м. Кропивницький,
Україна, 25006

Oksana Holovata,

teacher of the department of
history, archeology,
information and archival affair
o.o.golovata@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2232-819X>
Central-Ukrainian
National Technical University,
Universytetskyi Prospect, 8,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25006

ABSTRACT

The populist-linguistic ethnoanthropological concept of F. Vovk was the first attempt at theoretical generalizations in the field of Ukrainian ethnic anthropology. For many reasons, mainly beyond his control, F. Vovk did not present this concept in the form of a single work, but the analysis of the sources available to us makes it possible to recreate its main principles. In this article, we would like to emphasize that F. Vovk was the author and the most consistent conductor of a new methodology of ethnoanthropological research based on a deep study of the essence of «people's being», understanding the interconnectedness, interdependence of all aspects of this being. This methodology provides a complete understanding of the process of ethnogenesis. This is the methodology of the so-called «anthropogeographical approach».

The anthropogeographic approach consists in determining the areas of the so-called anthropological (racial) types, as well as the geographical direction of variations of these types (directions of intergroup variability for both groups of signs - measuring and descriptive; such directions in which there is an increase or decrease in the anthropological characteristics of certain population groups are determined correlations between features). In Soviet times, the anthropogeographic approach was not applied to ethnoanthropological studies of the Ukrainian ethnos, it was

replaced by a kind of «ethnopolitical» approach, which made it possible to speculate on the ethnocultural kinship of the three East Slavic peoples and draw the conclusions needed by the authorities that Ukrainians, they say, do not differ anthropologically from Russians and Belarusians in any way. The consequence of ignoring the anthropogeographic principle was that, for example, large-scale studies of the Ukrainian anthropological expedition in 1956-1963. the fifth part (more precisely 20.7%) of the territory of the Ukrainian SSR was not covered – the Ukrainian South or the Steppe ethnographic region of Ukraine. The conclusions of F. Vovk about the southern as the main direction of such ties are confirmed by modern science. The need for a critical rethinking of the methodological foundations of Ukrainian ethnic anthropology, a proper assessment of the achievements of the F. Vovk school is beyond doubt. Comprehension of the theoretical and methodological foundations of F. Vovk's ethno-anthropological concept, the introduction into modern scientific circulation of materials of many years of research by F. Vovk and his students will greatly enrich the understanding of the process of ethnogenesis of Ukrainians.

Keywords: *ukrainian ethnic anthropology, theoretical and methodological fundamentals, ethnoanthropological concept, anthropogeographic principle.*

Постановка проблеми. Етногенез є предметом досліджень етнографів, істориків, антропологів, археологів, лінгвістів, психологів, фольклористів, музикознавців. До комплексу дисциплін, які займаються проблемами етногенезу (етнологічного комплексу), входять джерелознавство, історична та економічна географія, палеонтологія, палеозоологія, палеоботаніка та ін. Задля ефективності етногенетичних висновків використання всіх видів історичних джерел в комплексі має велике методичне значення. Саме пошук взаємозв'язку, взаємодії різних явищ є сутністю так званої «народницько-лінгвістичної» концепції «батька

української етнографії та антропології» Ф. Вовка. Концепція ґрунтується на глибокому вивченні «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх його сторін. Вона була першою спробою теоретичних узагальнень в царині української етнічної антропології. Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел робить можливим відтворити головні її теоретико-методологічні засади. У цій статті ми наголошуємо на необхідності критичного переосмислення методологічних засад української етнічної антропології і важливому значенні методичних і методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка, яка дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу.

Подальша розробка проблематики етноантропологічної концепції Ф. Вовка виводить українську етнологічну науку на новий рівень теоретичного обґрунтування діалектики взаємозв'язків расових, етнічних і мовних спільнот, – зрештою взаємозв'язків біологічного і соціального, – теми традиційної для всього гуманітарного циклу наукових дисциплін, і ще дуже далекої від розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно з сучасним словником етнологічних термінів, «у вузькому значенні етнологія – теоретичне народознавство, на відміну від описового – етнографії. Основним предметом вивчення етнології є теорія етносу, що знаходиться в постійному розвитку визначення принципів класифікації народів та їх субординації, а також методів і способів обробітку емпіричного, фактологічного матеріалу» (Краткий этнологический словарь, 1995:90). Автор статті у словнику зазначає, що ця точка зору тільки зароджується. Однак, як стверджує С. Сегеда, саме таке розуміння етнологічної проблематики уже на початку ХХ ст. обстоював український археолог, етнограф, антрополог, фольклорист Федір Кіндратович Вовк (1847- 1918). Дослідник наголошує: думка Ф. Вовка на багато років випередила свій час (Сегеда, 1990; Сегеда, 1994а; Сегеда, 1994б; Сегеда, 2001).

Ф. Вовк – «один з основоположників народознавства, антропології та археології в Україні» (Франко, Франко, 1990:86; Франко, Франко, 1997:24), професор Сорбонни і Київського університету Св. Володимира, професор *honoris causa* Санкт-Петербурзького університету, голова Російського Антропологічного Товариства, кавалер Ордену Почесного легіону, дійсний член кількох наукових товариств, в тому числі – Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) (Стельмах, Приходько, 1967: 124). Монографія Ф. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» стала «величезним вкладом у науку» (Стельмах, Приходько:125), а про Вовкові «Етнографічні особливості українського народу» дослідники пишуть: «вона власне з'явилась підсумком всієї попередньої роботи етнографів та новим етапом у розвитку цієї дисципліни» (Кузнецова, Линка:72).

Антропологію, Ф. Вовк студіював протягом 1887-1905 рр. у Парижі, в таких наукових закладах, як Антропологічна школа при Сорбонні, Школа вищих досліджень, Національний музей природничої історії, Музей Трокадеро, та в інших європейських містах. Спеціалізацією Ф. Вовка стала морфологія кінцівок приматів взагалі і зокрема представників різних людських рас. Саме за досягнення в галузі анатомічної антропології український вчений отримав у Сорбонні ступінь доктора природничих наук (1905 р.).

Впродовж п'ятнадцяти років (190-1918 рр.) Ф. Вовк вивчав антропологію українського народу, базуючи свої дослідження на «лінгвістично-етнографічно-географічному» підході до відбору антропологічних матеріалів. Як зазначав дослідник, «мову не можна заводити до числа надійних антропологічних ознак, бо вона легше за все підлягає стороннім впливам та внутрішнім змінам. Та все-таки в мовах та в їх діалектах залишилося ще багато таких рис, що можуть стати дорогоцінними вказівками для антропології та спричинитись до з'ясування певних антропологічних явищ» (Вовк, 1996: 11).

Питання про роль такої важливої етнічної ознаки, як мова – одне з найскладніших в етнології. Дослідники етнічних процесів дуже обережно ставляться до оцінки ступеню відповідності антропологічних і етнічних ознак, і насамперед – мови. Одна з аксіом сучасної науки полягає в тому, що між расою і етносом існує принципова різниця: перша є явищем біологічним, а другий – соціальним. Проте звернемо увагу на таку думку відомого сучасного російського антрополога В. Алексеева: «Багато написано про її соціальну природу, багато досліджень присвячено і виявленню біологічних коренів людської мови. Мовна діяльність є могутнім засобом комунікації, а комунікація забезпечує весь культурний розвиток людства. Але при всіх соціальних аспектах мови, вона у своїх найпростіших проявах якось пов'язана і з біологічними механізмами, і, можливо, саме тому походження мови незрозуміле і не може бути пояснене без даних зоопсихології, антропології і т.д. Все ж порівняння ефективності для етногенетичних висновків двох цих видів історичних джерел, одне з яких має виключно біологічний характер (антропологічний матеріал), а друге опосередковано, але все ж пов'язане з біологічною природою людини (лінгвістичні дані), має великий методичний інтерес» (Алексеев, 1989: 134).

Як на нашу думку, то пошуки в напрямку, вказаному Ф. Вовком, і над якими розмірковує В. Алексеев, тобто пошуки взаємозв'язку, взаємодії антропологічного складу і мови, можуть бути дуже плідними, якщо при дослідженні етногенезу використовується третій елемент – «географічний». Адже обидва ряди явищ – мова (лінгвістичні дані) та антропологічні ознаки так чи інакше пов'язані через «місце»; положення об'єкту (явища) в просторі є такою ж істотною ознакою, як його якості і функції.

До етнічної антропології дуже підходить те, що відомий географ М. Баранський писав про «географічне мислення». Якщо замінити термін «географічне» на «етноантропологічне», то це звучатиме так: «Етноантропологічне мислення – це

мислення, по-перше, прив'язане до території, таке, що кладе свої судження на карту, і, по-друге, комплексне, таке що не замикається в рамках одного «елементу» чи «галузі», інакше кажучи, таке що «грає акордами, а не одним пальчиком» (Баранский, 1956: 136).

Зусиллями С. Сегеди (Сегеда, 1990; Сегеда, 1994; Сегеда, 2001), О. Франко (Франко, 1989; Франко, 1992; Франко, 2001), А. Франка (Франко, Франко, 1990), В. Наулка (Наулко, 1996), Ю. Иванченка (Иванченко, 1995) та ін., ім'я вченого зайняло належне місце в історії української науки. Однак аналіз наукової спадщини Ф. Вовка свідчить, що потенціал ідей і практичного доробку вченого далеко не вичерпаний. На сьогодні перевидані тільки дві праці «невгамовного Ф. Вовка» (Франко, Франко, 1997). А у «Бібліографії праць Хведора Вовка (1847-1918)» Галини Федорівни Вовк, виданій 1929 р. Бібліографічною комісією Всеукраїнської Академії наук у Києві (накладом в 1200 примірників) зазначені 455 наукових публікацій вченого. В основу цього довідника покладено список праць, складений самим Ф. Вовком з приводу запрошення його до Київського університету. І список цей, як зазначає Г. Вовк, далеко не повний: «Чимало наукових праць, хоч може й другорядних на його погляд, залишилося незанотовано» (Вовк, 1929:8).

Чекають прискіпливого вивчення та публікації матеріали архівного фонду Ф. Вовка, який знаходиться в Інституті археології НАН України. Фонд систематизований лише частково, і з 1930-х років перебуває на консервації. Лише епістолярна частина фонду Ф. Вовка у архіві ІА НАН України налічує п'ять з половиною тисяч одиниць зберігання. Дослідники фонду вказують на 708 кореспондентів, серед яких – відомі й шановані в світі вчені, громадські діячі, літератори – Г. Мортільє, Е. Амі, Л. Нідерле, М. Грушевський, І. Франко, Д. Анучин, В. Городцов, А. Шахматов, Д. Яворницький, О. Покровський, М. Зандукелі, М. Лебедєв, М. Кондрашенко, В. Сахаров та ін. Багато може дати пошукова

робота у фондах львівських та петербурзьких музеїв, з якими Ф. Вовк на протязі багатьох років співпрацював, та перевидання праць, опублікованих багатьма мовами в різних європейських виданнях під час вимушеної 30-літньої еміграції науковця.

Ф. Вовк – вчений, праці якого є поважною складовою частиною української етнологічної науки, організатор і популяризатор науки, громадський діяч. Це далеко не вичерпна характеристика. Аналіз наукової спадщини Ф. Вовка дозволяє зробити деякі принципово нові висновки, внести корективи в уявлення про місце цієї спадщини в українській науці. Праці Ф. Вовка містять продуману концепцію етногенезу українців, яка може бути методологічною основою новітніх етногенетичних пошуків.

Мета статті полягає в окресленні теоретико-методологічних засад «етноантропологічної концепції» Ф. Вовка.

Виклад основного матеріалу дослідження. Спеціальної теоретичної праці, в якій була б викладена цілісна етнологічна концепція – тобто система поглядів на буття етносу, спосіб розуміння, тлумачення етногенетичного розвитку, Ф. Вовк не залишив, але присутність такої концепції (опертої, як і історіософія М. Грушевського, на ідею «окремішності» історії, культури, в решті комплексу антропологічних ознак українського народу) добре прослідковується у працях вченого і реконструкція її теоретико-методологічних засад видається цілком можливою.

Складовими частинами української етнології (в тогочасних термінах – «передісторії») за Ф. Вовком є «анатомічна антропологія, порівняльна етнографія та первісна археологія (палеоетнологія)». Кожну з цих наукових дисциплін Ф. Вовк власними зусиллями та за допомогою учнів і послідовників перетворив на повнокровну наукову галузь. Компетентність Ф. Вовка в усіх трьох згаданих науках – антропології, етнографії та археології сумніву сучасниками не

піддавалася, – що було підтверджено нагородами від наукових товариств та вченими званнями Паризького та Петербурзького університетів.

Разом з тим внесок Ф. Вовка у антропологічну науку оцінюється досить однобоко. Перше, що згадують, коли заходить мова про Вовка-антрополога, – це, звичайно, обґрунтування ним антропологічних особливостей українців, як таких, що в основній масі тяжіють до південних європеоїдів, в той час, як інші два східнослов'янські народи, білоруси та росіяни, належать до кола північних європеоїдів. Такі висновки були зроблені на підставі даних про соматичні ознаки українського населення, зібраних Ф. Вовком та його учнями за короткий час (1903-1918 рр.) у численних експедиціях та оприлюднених у невеликій за обсягом статті «Антропологічні особливості українського народу» в енциклопедичному виданні «Український народ в його минулому і сьогоденні» (надруковане російською мовою у Петрограді; вийшло два томи – перший у 1914, другий – у 1916 р.).

Дослідити антропологічно великий народ – це значне наукове досягнення. Але тільки залучення до наукового обігу даних про фізичні ознаки українців та доведення окремішності українців від росіян і мають на увазі як шанувальники, так і критики українського вченого, коли йдеться про здобутки Ф. Вовка та його антропологічної школи. Не враховується ж, зазвичай, те, що Ф. Вовк одним з перших в Росії (двома іншими були М. Зограф та Є. Чепурковський) обґрунтував застосування в антропологічному дослідженні нового підходу – географічного (антропогеографічного), що й зробило можливим виділення етнічної антропології в самостійну наукову дисципліну. Як відомо, умовою такого виділення є наявність власного предмету вивчення та певного набору «вузькодисциплінарних» методів.

Антропогеографічний підхід полягає у визначенні ареалів антропологічних («расових» за тогочасною термінологією) типів, а також географічної спрямованості варіацій цих типів.

Якщо ми вважаємо цей підхід (принцип, метод) відбору і дослідження матеріалу таким, що складає саму суть етнічної антропології, – це означає, що його ігнорування з тих чи інших причин в етноантропологічному дослідженні робить висновки такого дослідження некоректними.

Як прийшов до усвідомлення цього Ф. Вовк, видно вже на прикладі його першої експедиції антропологічного дослідження українського етнічного масиву. Влітку 1903 р. на запрошення Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові Ф. Вовк як представник Паризького Антропологічного Товариства розпочав антропологічні студії українців на землях австрійського коронного краю Галичини та Буковини, а також у Закарпатті, яке адміністративно належало до угорської частини Австро-Угорської імперії.

Уже досвід цієї експедиції 1903 року дав змогу Ф. Вовкові переконатися, що застосований ним підхід до відбору антропологічного матеріалу – традиційний на той час в антропології – не відповідає поставленим цілям.

Ф. Вовк приходить до висновку, що критеріями відбору матеріалу для етноантропологічного дослідження можуть бути «тільки засновані на лінгвістичних і етнографічних відзнаках географічні вказівки» (Антропометричні досліді, 1908:6). Як підсумок пошуків методологічних засад та настанова майбутнім дослідникам звучить таке місце з «Антропологічних особливостей українського народу»: «Ми вважаємо тому дуже корисним простежити антропологічні ознаки українців у зв'язку з географічним поширенням головних діалектів їх мови» (Вовк, 1996:11).

Водночас у російській антропології, до якої за штатом належав приват-доцент Санкт-Петербурзького університету Ф. Вовк (Волков), основним методом виділення груп населення з певними антропологічними особливостями, був так званий «метод Івановського», який полягав у фіксації індивідуальних комбінацій ознак. За цим методом для порівняння бралися не середні величини, а співвідношення категорій: високо- і низькорослі, довго- і короткоголові тощо.

Цей метод мав багато критиків. Є. Чепурковський зокрема вказував, що застосовуючи «метод Івановського», або метод сумарного порівняння, «певного і достовірного ми нічого про співвідношення між народами не одержуємо» (Чепурковский, 1913: 13). Є. Чепурковський, проаналізувавши різноманітні методи і прийоми етнічної антропології, зробив висновок про те, що антропологічний аналіз в принципі – це накладання (зіставлення, порівняння) карт розподілу різних ознак «по найменших, практично нам доступних, просторових одиницях» (Чепурковский, 1913: 18). А це і є той самий антропогеографічний метод, що його застосовував на практиці та обґрунтовував у своїх працях Ф. Вовк.

Є. Чепурковський, за свідченням Г. Дебеца, не був новатором у застосуванні «антропогеографічного» методу. Його у Росії ще 1892 року описав М. Зограф, і взагалі, на той час «подібні прийоми давно вже привели до виділення різних антропологічних типів в населенні Франції і Німеччини» (Дебеч, 1963:221). Після такої констатації Г. Дебеч визнає, що лише «після 1913 р. російські антропологи перестали застосовувати метод Івановського, і він зберігся в історії науки як приклад наукової помилки».

На початку 1906 р. Ф. Вовк повертається з довголітньої еміграції та оселяється в Петербурзі. І саме з його діяльністю пов'язується початок нового періоду в розвитку російської антропології (Дебеч, 1963: 207, 216-219). Це була епоха теоретичних відкриттів, коли загальні моделі доповнювалися новими класифікаціями, методами, законами, відбувався перехід від одного, так би мовити, речового, рівня реальності, до іншого – інформаційного.

У першому десятилітті ХХ ст. в російській та українській етноантропології були встановлені певні теоретичні принципи етноантропологічного дослідження, насамперед, так званий «географічний» принцип, який став важливою класифікаційною ознакою. Також було вказано на принципову можливість скорочення кількості ознак задля збільшення

кількості досліджених з більш-менш рівномірним розподілом їх на великій території, в складі якої слід виділяти для порівняння по можливості більшу кількість дрібних територіальних груп: «Читачам, що можуть бути збентежені невеликою, порівнюючи з числом цілого українського населення, кількістю промірених осіб, мусимо завважити, що, як показують досліді Брока, середні антропологічні цифри дають помітні хитання тільки до певної кількості промірених суб'єктів; далі ці хитання майже припиняються, і цифри, що їх одержують у тій самій місцевості та в тій самій етнічній групі, відрізняються одна від одної тільки сотими та тисячними частинами відсотків. Завдання антропологічної статистики становить, отже не те щоб у кожній місцевості проміряти якомога більшу кількість людей, а те, щоб проміри були переведені у якнайбільшій кількості місцевостей» (Вовк, 1996: 11).

До систематичного дослідження території, заселеної українцями, Ф. Вовк застосував увесь арсенал тогочасної антропології (обміри, описання, фотографування, картографування) у поєднанні з всебічним, дуже детальним вивченням етнографії. Наслідком було перше «етнологічне» районування української етнічної території, Ф. Вовк виокремив три області («смуги») української етнічної території: північну, середню і південну. При характеристиці цих областей, окрім даних власних досліджень, вчений узагальнив праці своїх попередників: Н. Лебедева, С. Руденка, В. Сахарова («північна смуга»); К. Прохорова, В. Лебедева, М. Гильченка, В. Краснова, Н. Кондрашенка, Л. Чикаленка, О. Шульгина та С. Руденка, Ю. Талько-Гринцевича, В. Дібольда, А. Алешо, Є. ртюхова, Б. Крижановського, В. Сахарова, І. Раковського («середня смуга»); М. Гильченка, Н. Кондрашенка, Л. Чикаленка, О. Шульгина, Б. Крижановського («південна смуга») (Сегеда, 1994).

Ф. Вовк виявив певну закономірність у поширенні (розподілі) антропологічних ознак (пігментація, зріст, форма

черепа тощо), – «серед українського населення найвищий зріст відповідає і найвищому (брахіцефальному) головному показнику та найбільшій мірі темної пігментації» (Вовк, 1996:28) та зробив висновок, що сукупність характерних ознак, або український антропологічний тип, найбільше виявлена «в середній, а особливо в південній смузі України» (Вовк, 1996: 36).

Ф.Вовк виділив дві сторони антропологічної характеристики українського етносу: наявність «расових» (антропологічних) областей, – «смуг» як відображення глобальних (в усякому разі, в межах європеїдної раси) процесів антропологічної диференціації (звідси – присутність у складі українського народу кількох відмінних антропологічних типів з перевагою серед них типу високих або вище середнього зросту з темною або змішаною пігментацією брахікефалів) та – ніби протилежне: українці як «антропологічна цілість», як «український тип», який на периферії, на «окрайках», в міру віддалення від центру, виявляє певні відхилення: «Відхилення від цього етнічного типу в нечисленній кількості осіб, можна спостерігати, головню, на окрайках території, заселеної українцями, що легко пояснюється сусідніми етнічними впливами» (Вовк, 1996: 36).

На підставі зібраних даних, Ф. Вовк розробив і запропонував положення, яке стало концептуальною основою подальшого розвитку української етнології: «Український народ, на всій території, що він її заселяє, відзначається цілим рядом спільних рис та особливостей, які не залишають сумніву в тому, що він являє собою одну етнографічну цілість, цілком виразно відокремлену з-поміж інших слав'янських народів» (Вовк, 1996: 218).

Провідною ідеєю для Ф. Вовка була етнічна окремішність (самобутність) українського народу, метою – наукове обґрунтування цієї ідеї. Ф.Вовкові закидали нехтування різноманітністю, якою характеризуються етнографічні, лінгвістичні, фізичні та інші особливості. В.Петров

запропонував звернути увагу на те, що стало визначальним для поглядів українського етнолога: перед Ф. Вовком стояли завдання загальноетнічних розмежувань; йому доводилося спростовувати сумарні погляди на український народ, змагатися проти сумарних заперечень. Звідси – сумарність всієї Вовкової антропологічної характеристики українців (Петров, 1995). Як підкреслив учень Ф. Вовка, М. Ткач, «епоха Ф. Вовка» в українській етноантропології мала своїм змістом антропологічне вивчення українського етносу як «єдиного нерозривного організму» (Ткач, 1931: 129). Антропологічний тип народу розглядався сумарно, межі «варіацій» цього типу (а власне – окремих антропологічних типів у складі українського народу) були позначені лише приблизно («на окрайках») і не відзначалися достатньою чіткістю.

Згадані вище «етнографічні, лінгвістичні, фізичні та інші особливості українців» з точки зору структурного аналізу є елементами системи під назвою «етнос». Так от, якщо дотримуватися термінології загальнометодологічної, то у випадку з «українським антропологічним типом» Ф. Вовка має місце так зване спрощення об'єкту дослідження, – процедура, яка дає бачення об'єкту як єдиного цілого у зв'язках з іншими подібними об'єктами. Таке спрощення є необхідним, закономірним етапом теоретичного пізнання об'єкта, його ідеалізації.

Ідеалізація, як загальнометодологічний метод, – це спосіб логічного моделювання. Результати ідеалізації – не довільні. Вони відповідають реальним властивостям об'єктів або допускають інтерпретацію їх на підставі даних емпіричного рівня наукового пізнання. Ідеалізація пов'язана з «мисленням експериментом», внаслідок якого з гіпотетичного мінімуму деяких ознак об'єктів пізнаються закони їх функціонування.

Наступним кроком повинен бути аналіз внутрішньої будови, структури об'єкта. Тобто, на черзі стояло вивчення антропологічного складу українців у всій різноманітності територіальних варіацій, – охоплення систематичними

антропологічними дослідженнями етнографічних груп, виділення, характеристика, з'ясування генеалогічних взаємовідносин не тільки основних антропологічних типів, але й локальних варіантів у складі цих типів. Це, а також антропологічні дослідження інших етнічних груп в Україні і стало змістом досліджень послідовників Ф. Вовка, вихованців Вовкової школи української етнічної антропології у 20-х рр. XX ст. (Федоров, 1999). Однак, процес формування української етноантропологічної науки був зупинений на початку 30-х рр. XX ст.

Лише через шістдесят років, на початку 1990-х рр. українська етноантропологія вступила у новий етап свого розвитку, який можна характеризувати як другий етап самостійного розвитку.

Хоча роль Ф. Вовка в становленні української етнології була очевидною вже за його життя, нам ще належить ретельно вивчити деталі його наукової творчості, внутрішні ходи думки – все це не лише повчальна глава історії науки, але й реальна підпора на майбутнє, яка допоможе накреслити шляхи й перспективи подальшого розвитку насамперед української етнічної антропології, а також суміжних з нею областей етнології і, ширше, історії.

Висновки. Ф. Вовк підбив підсумки усіх попередніх українознавчих досліджень, узагальнивши дані Ж. Денікера, А. Івановського, Є. Чепурковського, Ю. Тально-Гринцевича, П. Чубинського та ін. Вчений розробив нові для свого часу принципи етнологічних досліджень, а саме – систематичності і всеохопності (в комплексі) досліджень всієї етнічної території. Систематичність і комплексність етнологічних досліджень, вважав Ф. Вовк, може бути забезпечена тільки за умови методично вірного використання даних антропології та етнографії у поєднанні з іншими історичними матеріалами.

Етноантропологічна концепція Ф. Вовка, яку слідом за В. Петровим ми можемо назвати народницько-лінгвістичною, була першою спробою теоретичних узагальнень в царині

української етнічної антропології. З багатьох, головним чином не залежних від нього, причин Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел робить можливим відтворити головні її засади. Слід підкреслити, що Ф. Вовк був автором і найбільш послідовним провідником нової методології етноантропологічного дослідження, заснованої на глибокому вивченні сутності «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх сторін цього буття. Ця методологія дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу.

Антропогеографічний підхід до етноантропологічних досліджень українського етносу за радянських часів не застосовувався, його було замінено своєрідним «етнополітичним» підходом, що дало можливість спекулювати на етнокультурній спорідненості трьох східнослов'янських народів і робити потрібні владі висновки про те, що українці, мовляв, нічим і антропологічно не відрізняються від росіян і білорусів. Наслідком ігнорування антропогеографічного принципу було те, що великомасштабними дослідженнями Української антропологічної експедиції 1956-1963 рр. не була охоплена п'ята частина (точніше 20,7%) території Української РСР – український Південь або Степовий етнографічний район України. Висновки ж Ф. Вовка про південний напрямок як головний напрямок таких зв'язків підтверджуються і сучасною наукою (Алексеева, 1973; Сегеда, 2001).

На сьогодні актуальними залишаються завдання інституціоналізації української етноантропології як наукової дисципліни (розбудови науково-дослідних та навчальних закладів), критичного переосмислення її методології і теорії саме цим і обумовлений інтерес до теоретико-методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Алексеева Т.И. Этногенез восточных славян по данным антропологии. Москва. 1973. 332 с.

2. Алексеев В.П. Историческая антропология и этногенез. Москва. 1989. 448 с.
3. Антропометричні досліді українського населення Галичини, Буковини і Угорщини. *Матеріали до українсько-руської етнології*. Т.Х. Львів 1908. С. 6-39.
4. Баранский Н.Н. Экономическая география. Экономическая картография. Москва, 1956. 331 с.
5. Вовк Г.Ф. Бібліографія праць Хв. Вовка (1847-1918). Київ. 1929.
6. Вовк Ф. Студії з української антропології та етнографії. Київ. 1996.
7. Іванченко Ю. Видатний вчений іпатріот України. *Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології*. Київ: Мистецтво, 1995. С. 3-6.
8. Краткий этнологический словарь. Москва. 1995. С. 90.
9. Кузнецова С., Линка Н. Архів Ф.К.Вовка. *Архіви України*. 1969 р. №6. С.71-72.
10. Наулко В. Видатний етнограф та антрополог. *Історичний календар '97*. Київ, 1996. С.83-84.
11. Сегеда С. Федір Вовк і вітчизняна наука. Вовк Ф.К. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994а. С. 3-13.
12. Сегеда С.П. Антропологічна спадщина Ф. Вовка у світлі сучасних наукових даних. Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. Київ, 1994б. С. 55-73.
13. Сегеда С.П. Антропологічний склад українського народу. Етногенетичний аспект. Київ: Видавництво ім. О.Теліги, 2001.
14. Сегеда С.П. Антропологічні погляди Ф. Вовка і сучасна наука. *Наука і суспільство*. 1990. № 3. С. 29-32.
15. Стельмах Г.Ю., Приходько М.П. Ф.К. Вовк. До 120-річчя з дня народження. *Український історичний журнал*. 1967. № 3. С.124.
16. Франко А. Д., Франко О.О. Невгамовний Федір Вовк. *Слово і час*. 1997. № 8.

17. Франко А.Д., Франко О.Е. Федор Кондратьевич Вовк (Волков). Биографический очерк. *Советская этнография*. 1990. №5

REFERENCES

1. Alekseeva, T.Y. (1973). *Etnogenez vostochnykh slavyan po dannym antropologii* [Ethnogenesis of Eastern Slavs according to anthropology]. Moskva. 332 [in Russian].
2. Alekseev, V.P. (1989). *Istoricheskaya antropologiya i etnogenez* [Historical anthropology and ethnogenesis]. Moskva, 448, 6-39 [in Russian].
3. *Antropometrychni doslidy ukrayins'koho naseleennya Halychyny, Bukovyny i Uhorshchyny* [Anthropometric experiments of the Ukrainian population of Galicia, Bukovina and Hungary]. (1908). *Materialy do ukrayins'ko-rus'koyi etnologiyi*. T. Kh. L'viv, 331 [in Ukrainian].
4. Baranskiy, N.N. (1956). *Ekonomicheskaya geografiya. Ekonomicheskaya kartografiya* [Economic geography. Economic cartography] Moskva [in Russian].
5. Vovk, H.F. (1929). *Bibliohrafiya prats' Khv. Vovka (1847-1918)* [Bibliography of works Min. Wolf (1847-1918)]. Kyiv [in Ukrainian].
6. Vovk, F. (1996) *Studiyi z ukrayins'koyi antropologiyi ta etnografii* [Studies in Ukrainian anthropology and ethnography] Kyiv [in Ukrainian].
7. Ivanchenko, Yu. (1995). *Vydatnyi vchenyi i patriot Ukrainy. Vovk. Kh.K. Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii*. [An outstanding scientist and patriot of Ukraine. Wolf. H.K.] Kyiv: Mystetstvo, 3-6 [in Ukrainian].
8. *Kratkyi etnologicheskyy slovar* [Concise Ethnological Dictionary] (1995). Moskva, 90 [in Russian].
9. Kuznetsova, S. & Lynka, N. (1969). *Arkhiv F.K.Vovka* [Archive of FK Vovk] Arkhivy Ukrayiny. Kyiv, 6, 71-72 [in Ukrainian].

10. Naulko, V. (1996). *Vydatnyy etnohraf ta antropoloh* [An outstanding ethnographer and anthropologist]. *Istorychnyy kalendar '97*. Kyiv, 83-84 [in Ukrainian].

11. Sehed, S. (1994). *Fedir Vovk i vitchyznyana nauka* [Fedor Vovk and domestic science]. Vovk F.K. *Antropolohichni osoblyvosti ukrayins'koho narodu*. Kyiv, 3-13 [in Ukrainian].

12. Sehed, S. (1994). *Antropolohichna spadshchyna F. Vovka u svitli suchasnykh naukovykh danykh* [Anthropological heritage of F. Vovk in the light of modern scientific data]. Vovk F. *Antropolohichni osoblyvosti ukrayins'koho narodu*. Kyiv, 1994b, 55-73 [in Ukrainian].

13. Sehed, S. (2001). *Antropolohichnyy sklad ukrayins'koho narodu. Etnohenetychnyy aspekt* [Anthropological composition of the Ukrainian people. Ethnogenetic aspect] Kyiv: Vydavnytstvo im. O.Telihiy [in Ukrainian].

14. Sehed, S. (1990). *Antropolohichni pohlyady F. Vovka i suchasna nauka*. [Anthropological views of F. Vovk and modern science]. *Nauka i suspil'stvo*. Kyiv, 29-32 [in Ukrainian].

15. Stel'makh, H.Yu. & Prykhod'ko, M.P. (1967). F.K. Vovk. Do 120-richchya z dnya narodzhennya. [F.K. Wolf. To the 120th anniversary of his birth]. *Ukrayins'kyi istorychnyy zhurnal*. Kyiv, 3, 124 [in Ukrainian].

16. Franko, A. D. & Franko, O.O. (1997). *Nevhamovnyy Fedir Vovk*. [The restless Fedor Vovk]. *Slovo i chas*. Kyiv, 8 [in Ukrainian].

17. Franko, A.D. & Franko, O.E. (1990). *Fedor Kondrat'yevich Vovk (Volkov). Biograficheskiy ocherk*. [Fedor Kondratievich Vovk (Volkov). Biographical essay]. *Sovetskaya etnografiya*. Moskva, 5 [in Russian].

АНОТАЦІЯ

Народницько-лінгвістична етноантропологічна концепція Ф. Вовка була першою спробою теоретичних узагальнень в царині української етнічної антропології. З багатьох, головним чином не залежних від нього, причин

Ф. Вовк не подав цієї концепції у вигляді єдиної праці, але аналіз доступних нам джерел дає змогу відтворити головні її засади. У цій статті ми хотіли підкреслити, що Ф. Вовк був автором і найбільш послідовним провідником нової методології етноантропологічного дослідження, заснованої на глибокому вивченні сутності «народного буття», розумінні взаємопов'язаності, взаємообумовленості всіх сторін цього буття. Ця методологія дозволяє отримати найповніші уявлення про процес етногенезу. Йдеться про методологію так званого «антропогеографічного підходу».

Антропогеографічний підхід полягає у визначенні ареалів так званих антропологічних (расових) типів, а також географічної спрямованості варіацій цих типів (напрямків міжгрупової змінності за обома групами ознак – вимірювальними та описовими; такі напрямки, в яких спостерігаються посилення чи послаблення певних антропологічних особливостей окремих груп населення, визначаються кореляційними зв'язками між ознаками).

Антропогеографічний підхід до етноантропологічних досліджень українського етносу за радянських часів не застосовувався, його було замінено своєрідним «етнополітичним» підходом, що дало можливість спекулювати на етнокультурній спорідненості трьох східнослов'янських народів і робити потрібні владі висновки про те, що українці, мовляв, нічим і антропологічно не відрізняються від росіян і білорусів. Наслідком ігнорування антропогеографічного принципу було те, що, наприклад, великомасштабними дослідженнями Української антропологічної експедиції 1956-1963 рр. не була охоплена п'ята частина (точніше 20,7%) території Української РСР – український Південь або Степовий етнографічний район України. Висновки ж Ф. Вовка про південний напрямок як головний напрямок таких зв'язків підтверджуються і сучасною наукою.

Необхідність критичного переосмислення методологічних засад української етнічної антропології, належна оцінка здобутків школи Ф. Вовка не викликає сумнівів. Осмислення теоретико-методологічних засад етноантропологічної концепції Ф. Вовка, введення в сучасний науковий обіг матеріалів багатолітніх досліджень Ф. Вовка та його учнів значною мірою збагатить уявлення про процес етногенезу українців.

***Ключові слова:** українська етнічна антропологія, теоретико-методологічні засади, етноантропологічна концепція, антропогеографічний принцип.*

АННОТАЦИЯ

Народническо-лингвистическая этноантропологическая концепция Ф. Вовка была первой попыткой теоретических обобщений в области украинской этнической антропологии. По многим, главным образом не зависящим от него, причинам Ф. Вовк не представил эту концепцию в виде единого труда, но анализ доступных нам источников делает возможным воссоздать главные ее принципы. В этой статье мы хотели подчеркнуть, что Ф. Вовк был автором и наиболее последовательным проводником новой методологии этноантропологического исследования, основанной на глубоком изучении сущности «народного бытия», понимании взаимосвязанности, взаимообусловленности всех сторон этого бытия. Эта методология позволяет получить полные представления о процессе этногенеза. Речь идет о методологии так называемого «антропогеографического подхода».

Антропогеографический подход заключается в определении ареалов так называемых антропологических (расовых) типов, а также географической направленности вариаций этих типов (направлений межгрупповой изменчивости по обоим группам признаков – измерительным и описательным; такие направления, в которых наблюдаются

усиление или ослабление антропологических особенностей отдельных групп населения, определяются корреляционными связями между признаками).

Антропогеографический подход к этноантропологическим исследованиям украинского этноса в советское время не применялся, его заменили своеобразным «этнополитическим» подходом, что позволило спекулировать на этнокультурном родстве трех восточнославянских народов и делать нужные властям выводы о том, что украинцы, мол, ничем и антропологически не отличаются от русских и белорусов. Следствием игнорирования антропогеографического принципа было то, что, например, крупномасштабными исследованиями Украинской антропологической экспедиции 1956-1963 гг. не была охвачена пятая часть (точнее 20,7%) территории Украинской ССР – украинский Юг или Степной этнографический район Украины. Выводы же Ф. Вовка о южном направлении как главном направлении таких связей подтверждаются и современной наукой.

Необходимость критического переосмысления методологических основ украинской этнической антропологии, надлежащая оценка достижений школы Ф. Вовка не вызывает сомнений. Осмысление теоретико-методологических основ этноантропологической концепции Ф. Вовка, введение в современный научный оборот материалов многолетних исследований Ф. Вовка и его учеников в значительной степени обогатят представления о процессе этногенеза украинцев.

Ключевые слова: украинская этническая антропология, теоретико-методологические основы, этноантропологическая концепция, антропогеографический принцип.